

УДК 316(454.56+258)

К.В. Кондов

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В СОЦІОЛОГІЇ ЕДВАРДА РОССА

У статті здійснюється аналіз концепції соціального контролю Едварда Росса, а також визначається теоретико-методологічний та евристичний потенціал значущості понять "соціальний контроль" і "соціальний порядок", які використовуються автором для з'ясування специфіки соціальних взаємовідносин.

Ключові слова: соціальний контроль, соціальний порядок, соціальний вплив, соціальна психологія.

Феномен соціального контролю та його значення в суспільних відносинах як об'єкт для соціологічних досліджень та наукових теоретизувань розглядаються в багатьох соціологічних концепціях та теоріях як на макро- (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс), так і на мікрорівнях (Дж. Г. Мід). У класичній світовій соціології соціальний контроль розглядається як один із ключових концептуальних елементів осмислення соціуму в працях західних соціологів У. Самнера, Р. Парка, Р. Мертона, Р. Ла П'єра, а також відчизняних дослідників – Н. Бойко, О. Ручки, В. Смолькова, О. Яковлева, С. Спільника та ін.

Природно, що ця тема стала однією з найпоширеніших у соціології, оскільки питання соціального контролю тісно пов'язане з теоретичною дилемою концептуального тлумачення даного поняття, з одного боку, як важливого теоретичного засобу відображення специфічних процесуальних характеристик соціальних взаємодій, пов'язаних зі збереженням стійкості, внутрішньої єдності, солідарності, підтримання діяльності індивідуальних, групових, інституціональних суб'єктів суспільного життя; з іншого ж боку, як вважають деякі дослідники, механізми соціального контролю спрямовані більшою мірою на формування специфічних режимів домінування та панування одних соціальних груп над іншими. Виходячи з цього, ми можемо визначити актуальність дослідження даного феномену, яка полягає в необхідності встановлення його пізнавальної ролі при дослідженні сучасної соціальної реальності, адже в результаті історичного розвитку суспільства, на різних його етапах формувалися різні погляди на його функціональне призначення та механізми його реалізації.

Одним із перших дослідників, хто відзначив особливу роль соціального контролю в регулюванні соціальних відносин та механізмів, завдяки яким він здійснюється, був відомий американський соціолог Едвард Росс, наукові

праці якого набули великої популярності як в академічному просторі, так і за його межами та були спрямовані на дослідження й вирішення численних соціальних проблем. Тож головною метою даної статті є розвиток теоретичних уявлень про соціальний контроль у творчій діяльності Едварда Росса та аналіз можливостей застосування його концепції у вивченні сучасної соціальної реальності. Предметом виступають механізми реалізації та форми соціального контролю за Едвардом Россом. Основними завданнями статті є охарактеризувати специфіку поняття соціального контролю за Едвардом Россом; визначити його пізнавальну роль та з'ясувати його технологічну спрямованість, з особливим акцентом на методах і формах соціального контролю та їх значенні в організації та підтриманні соціального порядку.

Перша його стаття про соціальний контроль була опублікована в "Американському журналі соціології" в 1896 р. і називалась, відповідно, "Соціальний контроль". На сторінках цього журналу Е.Росс відзначив що, хоча суспільство і не є певним "суперорганізмом" або "соціальним розумом", як вважав Герберт Спенсер (оскільки, на думку автора, дана концепція не враховує індивідуальних дій у підтримці соціального прогресу та порядку), при цьому воно не є й звичайним скупченням людей [1, с. 15]. Автор стверджував, що істинний суспільний порядок підтримується як на індивідуальному рівні, так і соціальною групою або спільнотою [2, с. 531–535]. При цьому Росс ставить важливе питання стосовно того, яким чином у ході історичного розвитку людина стає соціальною. Згідно з позицією автора є переконливі докази існування джерел впливу або соціальних сил, завдяки яким індивідуальності набувають соціальних ознак та які створюють стійкі моделі зв'язків між членами суспільства.

Які це соціальні сили? Е. Росс, чия теорія розвитку суспільства спирається не тільки на праці Л. Ворда і французького соціолога Г. Тарда, але й також на традиції утилітаризму, закладені ще Томасом Гоббсом, стверджував, що в першопочатковому стані люди були самотніми та жорстокими, і тільки набагато пізніше в ході еволюції вони ставали соціальними. Це було важливою проблемою для Е.Росса та інших американських соціологів у дослідженні соціального контролю, тому що в процесі раціоналізації людини та набуття нею соціальних ознак, на думку автора, були закладені нові виклики соціальному порядку й духу прогресивізму на початку ХХ ст. Як відзначає історик Г. Харп: "По суті, дослідження Россом функціонування соціального контролю в суспільстві, являє собою новий спосіб регулювання конкуруючих вимог порядку та прогресу. Соціолога передусім хвилювало те, яким чином потенційно анархічна людина підтримує соціальний порядок, без якого не може бути справжнього соціального розвитку" [1, с. 15].

Занепокоєння Е. Росса підтримкою основ соціального порядку та контролю у світлі розвитку тенденцій індивідуалізму мало безпосередній стосунок до деяких важливих історичних та культурних змін. Протягом тривалого періоду ранньої історії людської цивілізації люди перебували під значним

впливом сильних родинних зв'язків та дружніх співтовариств, де кожен знав кожного, поділяв спільний досвід, вірування, цінності та прагнення. По суті, група контролювала індивідуальність. Проте з часом це змінилося. Занепад феодалізму сприяв послабленню контролю з боку групи, оскільки люди були тепер у праві – як індивідуальності – пропонувати свої послуги будь-кому, хто зацікавлений у них, на процвітаючих капіталістичних ринках.

Окрім того, епоха Просвітництва також здійснила значний вплив на осмислення людського суспільства. Наприклад, починаючи із середини і до кінця XVIII ст., такі мислителі, як Ч. Беккарія та Дж. Бентам, описували індивідів як раціонально діючих акторів, які прагнуть до максимізації задоволення та зменшення зусиль на індивідуальній основі. Людина звільнилася від тиску обмежень з боку групи або спільноти, і це зникнення неофіційного соціального контролю – один із факторів, яким згодом пояснювали зростаючі показники злочинності в XIX ст. у Європі та США. Результати цих спостережень та проблем як ніщо інше сприяли становленню кримінології як важливої галузі наукового знання.

Сили індустріалізації, міграції, урбанізації, відокремлення церкви від держави справді звільняли людину від контролю групи, і в кінці XIX ст. соціологи намагалися зрозуміти, як такі зміни відбиваються на відносинах між людиною та суспільством. Для Е. Росса важливого значення набувало питання: "Якою є природа соціального контролю в теперішньому суспільстві та яка його відмінність від минулого?" [1, с. 16]. Згідно з думкою Л. Ворда, головними соціальними силами, які спонукають людей до дій, є почуття, бажання або пристрасті [3, с. 81]. Проте, з розвитком людського суспільства, дії, які ґрунтуються на пристрасті, поступаються "аргументованим", або "раціональним", діям, що зумовлюється розвитком та еволюцією людських розумових здібностей. Причина зростання раціоналізації також збігається із збільшенням народонаселення, і простим фактом є те, що в процесі урбанізації і зростання великих міст стриманість та раціональність стають необхідними у взаємодії з оточуючими. Таким чином, у відповідь на поставлене вище питання, Е. Росс припустив, що почуття і бажання людей постійно та різними способами формуються співтовариством індивідів, з якими вони живуть та пов'язані.

Наступною працею, яка значно розширила теоретичні уявлення про соціальний контроль, була написана автором 1909 р. робота під назвою "Соціальний контроль: дослідження основ порядку". Як відзначає соціолог, на сторінках цієї праці, дослідження предмета соціального контролю лежить в окремій галузі соціологічного знання – соціальній психології, яка займається дослідженням соціального та індивідуального панування [4, с. VII]. Аналізуючи сутність соціального панування, він підкреслює, що суспільство виступає "трансформуючою силою", яка сприяє "формуванню індивідуальних почуттів і бажань у напрямі задоволення групових потреб". Це формування відбувається в ході суспільного життя та виникає частково через соціальний вплив – несуттєве, випадкове та несвідоме домінування групи над індивідуальністю,

наприклад за допомогою громадської думки, моди, традицій, правил поведінки; та соціальний контроль – цілеспрямоване і, як мінімум для початку, свідоме "володарювання над цілями та діями людини, що здійснюється від імені групи" [5, с. 45]. Соціальний вплив складається з правил та процедур для забезпечення порядку суспільної діяльності, для запобігання взаємному втручанню до його різних компонентів. Прикладом соціального впливу, як демонструє автор, можуть бути правила дорожнього руху. Оскільки кожен, хто користується дорогою, робить це з однієї причини – щоб дістатися з одного пункту призначення в інший – цілі, які переслідують індивіди в даному випадку, є "гармонічними". Замість соціального контролю, правила дорожнього руху просто координують спільну діяльність багатьох індивідів, які використовують громадські магістралі. Соціальний контроль, натомість, "підтримується частково певними органами, формально створеними і підтримуваними бажанням суспільства, та частково неофіційними, спонтанними агентствами, які слугують інтересам суспільства" і прагне запобігати потенційно руйнівним діям шляхом перевірки одних та стимулювання інших дій [1, с. 16]. Згідно з думкою Е. Росса, соціальний вплив регулює мирну (узгоджену) діяльність суспільства, в той час як соціальний контроль регулює несумісні цілі та дії. Він також відзначає, що коли ми досягаємо ідеї суспільства як "дечого відмінного від простої сукупності людей", живої істоти з інстинктом самозбереження, соціальний контроль виступає одним із способів, якими ця жива істота прагне зберегти своє здоров'я. Внаслідок такого контролю кожен знаходить стійке суспільство в стані порядку. Зіткнень та безладу можна уникнути або ефективно їх регулювати. Таким чином, Е. Росс відзначив, уперше в соціологічній думці, основне місце та природу соціального контролю в діяльності людського суспільства.

Необхідно відзначити, що визначена автором відмінність між соціальним впливом та соціальним контролем не довго протрималась у соціальних науках. З 20-х рр. ХХ ст. соціальний контроль використовувався як загальне поняття для пояснення усієї манери дій, включаючи механізми впливу, інтеграції, регулювання або контролю людей чи груп відповідно до певної ідеальної моделі поведінки. Справді, соціальний контроль став майже синонімом до регулювання – чи то в плані контролю індивідів в їх міжособистісних відносинах з іншими (неофіційний контроль); чи в плані визначення людської поведінки більш широко, незалежно від природи відносин, особливо з точки зору здоров'я або державної безпеки (медичний або психологічний контроль); чи забезпечення виконання законів та покарання тих, хто їх порушує (юридичний контроль).

Розкриваючи у своїй подальшій роботі особливості концептуального тлумачення соціального контролю, автор трактує його як цілеспрямований вплив суспільства на поведінку індивіда з метою забезпечення "здорового" соціального порядку. Як ми могли неодноразово помітити, проблема порядку в Е. Росса виступає на передній план. Соціальний порядок є певною систе-

мою взаємовідносин між індивідами, вважав він. Особливість цих відносин полягає в тому, що індивіди не прагнуть бути агресивними стосовно один до одного: "Коли їхні (індивідів) інтереси перетинаються, вони приходять до згоди, необхідної для того, щоб уникнути зіткнення" [4, с. 1].

Але Е. Росс визнавав, що така добровільна згода і співробітництво – ідеальний варіант, який свідчить про високий рівень розвитку особистості, всього "співтовариства" індивідів, у якому здійснюється їх успішне співробітництво, складається ієрархія організацій. Проте згода дуже часто порушується, стверджував Е. Росс, особливо в період загострення конфліктів, наприклад під час війни. Причину виникнення тих чи інших конфліктів він шукав у характерах індивідів, що переслідують особисті інтереси. "Готовність людей порушувати мир або правила в процесі переслідування особистих інтересів залежить від стану їх духовного світу" [4, с. 2–3]. "Стан розуму" (так називав Е. Росс духовний світ людини) визначає характер методів, за допомогою яких індивід задовольняє свої потреби: "...Миролюбні уникають зіткнень, натомість агресивні вітають їх. Перші легко пристосовують свої бажання та дії до звичайних обмежень, і тому вони сильніші в обороні, ніж у нападі. Другі завжди тиснуть на бар'єри та застосовують так само багато зусиль для досягнення нових цілей, як і для збереження того, що вже мають" [4, с. 2–3]. Автор навіть визначає типи індивідів відповідно до того, наскільки переважає у тих чи інших індивідів миролюбність або агресивність. Зокрема, він виділяв такі національні типи: слов'янський, індуський, західноєвропейський, американський тощо.

У ході тривалої історичної еволюції індивіди "глибоко усвідомили" нерозумність і неефективність стану загальної війни. Приділяючи значну увагу розподілу праці та ієрархічній організації, які є характерними для складних соціальних організацій як відображення вищого соціального порядку, що притаманне товариству з механічною солідарністю, автор звертається до завдання визначення можливих засобів установа соціального порядку в межах потреб людини. Він відзначає, що співчуття, комунікабельність, почуття справедливості та обурення можуть і в деяких випадках, за сприятливих умов, тимчасово встановлюють "природний порядок", характерною особливістю якого є мимовільне, спонтанне становлення [6, с. 604]. Проте, в підсумку цих елементів недостатньо для його постійної підтримки. "Люди перебувають у хронічній потребі кращого порядку, ніж природні моральні якості можуть забезпечити. Рано чи пізно вони починають відчувати загрозу своєму благополуччю. Вони виявляють себе в певній незгоді, загальній непевності, яка позбавляє їх моральних і матеріальних переваг... Природно, єдине, що нам потрібно – це груповий контроль поведінки" [4, с. 25]. Саме тому суспільством створюються власні механізми соціального контролю, які скоординують функції індивідів та групи в єдине організоване ціле.

Значна частина дослідження присвячується автором ретельному аналізу тих форм контролю, які створюються суспільством і від його імені контролюють поведінку індивідів. Виявляючи на цьому рівні важливе значення

механізмів контролю, який можна назвати безособово-офіційним, автор виокремлює два його типи – внутрішній, що виникає з почуттів, та зовнішній, який застосовується з використанням авторитету [4, с. 411]. До внутрішнього, який Е.Росс називає етичним, відносяться такі його методи, як громадська думка, мистецтво, соціальна релігія, ціннісні орієнтації та ін. Зовнішній механізм автор називає політичним, виокремлюючи при цьому такі методи, як закон, віра, ритуал, освіта тощо.

Аналізуючи суб'єкт-об'єктні відносини, в яких реалізується соціальний контроль, автор виокремлює три компоненти: агент – виконавець контролю; той, на кого він спрямований; сторонній спостерігач за тим, як здійснюється контроль. Виконавцем контролю виступає, згідно з позицією автора, все суспільство, яке використовує для впливу на індивідів вищезазначені методи, а також керівна еліта, наділена владою. Е.Росс також розрізняє класовий та соціальний контроль. Класовий контроль – це контроль одних над одними певних "професійних категорій" (куди він включає взаємовідносини працівників та господарів). Натомість соціальний контроль очолює група лідерів, що підпорядкували собі більшу частину населення силою авторитету, завдяки своїм здібностям, навичкам в управлінні тощо. Якщо в групі лідерів переважають священники, то такий контроль Е.Росс називає клерикалізмом, якщо військові – мілітаризмом, якщо адміністративно-управлінська еліта – "офіціалізмом", якщо еліту складають заможні люди – капіталізмом, якщо в еліті переважають представники інтелігенції – лібералізмом і, нарешті, якщо еліта складається з людей, "що розраховують тільки на себе", тоді соціальний контроль виступає як індивідуалізм [4, с. 79]. Якщо ж система соціального контролю не забезпечує соціальний порядок, такий необхідний суспільству, то це пояснюється автором, по-перше, помилками соціалізації, яка забезпечує підтримання солідарності і порядку на індивідуальному рівні, та, по-друге, корупцією керівної еліти як виконавця контролю на груповому рівні.

У зв'язку з усім вищезазначеним варто зупинитися на деяких суперечливих моментах концепції автора. Головною проблемою концепції соціального контролю, на думку соціолога І. Антоновича, є те, що Е. Росс намагався вирішувати проблему соціального контролю поза конкретно-історичним аналізом, поза суспільною системою, в якій соціальний контроль реалізується, тобто позбавляв соціальний контроль його об'єктивної основи [7, с. 54]. Згідно з позицією Е. Росса, соціальний контроль цілком залежить від суб'єктивних особливостей груп людей, які його здійснюють. Основна мета подібних ідей – представити капіталістичне суспільство лише як "природну" сферу діяльності однієї групи людей, що володіють багатством і здійснюють контроль. Тут, як ми можемо побачити, Е. Росс вступає в протиріччя із самим собою. Вище він розглядає соціальний контроль як продукт природного усвідомлення людьми тієї істини, що задовольняти свої потреби вони можуть, лише зважаючи один на одного. Далі він уже відмовляється від цього і пов'язує характер і тип контролю з характером і типом правлячої еліти.

Якщо в першому випадку він намагається визначити соціальний контроль, то в другому – намагається виправдати існуючу систему контролю при капіталізмі, визначаючи її характер тільки "людськими" якостями правлячої еліти, "професійними" особливостями осіб, наділених владою.

Зазначене протиріччя Е.Росса поглиблюється подальшими його твердженнями про те, що необхідність соціального контролю зумовлюється природними агресивними якостями індивідів, суспільна діяльність яких дає йому підставу виділити їх в антропологічну групу "злочинного класу". Офіційна влада, панівні соціально-правові інститути "змушені" приборкувати антигромадську за своєю спрямованістю діяльність "злочинного класу", що виявляється нібито лише в індивідуальних вчинках.

Уже в силу самого визначення панівна сила суспільства вважається "здоровим", позитивним началом, що лише викорінює одвічне зло людської природи. Усе, що їй протистоїть або виступає проти об'єктивного вираження її панування, – "злочинний клас". Ця інтерпретація соціальної політики і соціального управління в морально-етичних і психологічних термінах, на нашу думку, відзначається дещо невірним трактуванням класової природи капіталістичного суспільства, заснованої на приватній власності на засоби виробництва, та дає дещо ідеалістичне зображення суспільного життя як стихійного вираження людських ідей і уявлень, а не як природно-історичного процесу виробництва.

Підбиваючи підсумок стосовно актуальності концепції соціального контролю Е. Росса, ми можемо погодитись зі словами професора А. Смола: "'Соціальний контроль' – не одноденна праця. Не частина міркувань, які застарівають у процесі змін наукової думки. Частина з її термінології може колись стати архаїчною; інша частина може ретельно аналізуватись у дрібних деталях. Ніхто не може позбавити його праці заслуги як яскравого літопису певного етапу дійсності, що виражає відповідну стадію соціального процесу. Якщо вона коли-небудь втратить актуальність, то тільки через швидкоплинність існуючого "духу часу"' [8, с. 576–580].

Соціальний контроль, на думку Л. Бернарда, впродовж тривалого часу "зберігав загальні риси, які у першу чергу відзначав Е. Росс. Тим не менш, швидкоплинні зміни соціальних умов та трансформації "духу часу" зробили "непотрібним" частину з того, що Е. Росс визнавав. Зростання капіталів, розширення кваліфікаційних вимог, модернізація викликали нові соціальні потреби, нові факти стосовно людини та суспільства, нове розуміння функціонування контролюючих органів та появу нових засобів та цілей контролю" [9, с. 10], дослідження змін яких і досі залишається актуальним.

1. *Chriss J. Social control: an introduction / James Chriss. – Hardcover : Polity, 2007. – 240 p.*
2. *Ross E. Social control / Edward Ross // American journal of sociology; ed. by Albion W. Small. – Chicago: The university of Chicago press. – 1896. – № 1, March. – P. 531–535.*

3. *Ward L.* The Psychic Factors of Civilization / Lester Ward. – Boston : Ginn and Company, 1893. – 374 p.
4. *Ross E.* Social control. A survey of the foundations of order / Edward Ross. – New York : The Macmillan Company, 1918. – 466 p.
5. *McMahon S.* Social control and public intellect : the legacy of Edward A. Ross / Sean McMahon. – New Brunswick, NJ : Transaction, 1999. – 199 p.
6. *Hertzler J.* Edward Alsworth Ross : sociological pioneer and interpreter / Joyce Hertzler // American sociological review. Official journal of the American sociological society; ed. by Maurice R. Davie. – 1951. – № 5, October. – P. 597–613.
7. *Антонович И.* Капитализм и социальный контроль: критика теории и практики социального контроля в буржуазной социологии / Иван Антонович. – М. : Мысль, 1978. – 186 с.
8. *Small A.* Review / Albion Small // American journal of sociology / ed. by Albion W. Small. – Chicago : The university of Chicago press. – 1904. – № 9 (January). – P. 576–580.
9. *Bernard L.* Social control in its sociological aspects / Luther Bernard. – New York : The Macmillan Company, 1939. – 711 p.

Отримано 25.01.11

К.В. Кондов

КОНЦЕПЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ В СОЦИОЛОГИИ ЭДВАРДА РОССА

В статье анализируются концепции социального контроля Эдварда Росса, а также определяется теоретико-методологический и эвристический потенциал значимости понятий "социальный контроль" и "социальный порядок", используемые автором для определения специфики социальных взаимоотношений.

Ключевые слова: социальный контроль, социальный порядок, социальное влияние, социальная психология.

Kondov K. V.

CONCEPTION OF SOCIAL CONTROL IN EDWARD ROSS SOCIOLOGY

The article analyzes the concept of social control of Edward Ross, and defined a theoretical and methodological and heuristic potential significance of such notions as "social control" and "social order" that the author used to determine the specificity of social relations.

Key words: social control, social order, social influence, social psychology.